

ANCA MARIA POP¹, ROMÂNIA

Cuvinte-cheie: cărți religioase, lectură, credință creștină, culturalizare, Transilvania, Mireșul Mare.

Pe drumul spre Divinitate

Rezumat

Studiind diseminarea cărții înspre poporul român transilvănean în timpurile anului 1850 și până în anii prebelici distingem îndeosebi eforturi de alfabetizare a maselor, a unui popor a cărui conștiință de sine, cu valori și aspirații proprii luau amploare pe fond precar financiar și nesigur din punct de vedere politic. Este o lume în mare proporție rurală care se bazează în orice topic al informării și educării pe dascăli și preoții satelor. Din punct de vedere al letrizării maselor ne aflăm în umbra sau beneficiind de inițierea și asumarea, de câteva secole, de către biserică a rolului de școlarizare, propagare a cărții, culturalizare a poporului, întrucât o pătură de intelectuali laici se formează de abia la finele secolului al XIX-lea. În acest context, domeniul cărții a fost predominant religios, exemplificat în acest material cu fondul de carte de cult al unei parohii maramureșene – Parohia Greco-Catolică din Mireșul Mare. Intenționăm, prin studiul fizic al cărților, să scoatem din conul de umbră valoarea bibliofilă deosebită și percepțiile poporului asupra cărților ce propagă Cuvântul Sfânt.

¹ Bibliotecar dr., Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj-Napoca.

Keywords: religious books, reading, Christianity, culturalization, Transylvania, Mireşul Mare.

On the Road to Divinity

Summary

Studying the dissemination of books to the Romanian people from Transylvania between the 1850s and the years before the Second World War, we can distinguish efforts to educate the masses of people whose self-awareness, with their values and aspirations, grew against a financially precarious and politically uncertain background. It is a largely rural world that relies on every aspect of information and education on village teachers and priests. Educating and disseminating literacy among the masses has been a significant role played by the church for centuries. The promotion of reading, and culturalizing people led to the emergence of a significant number of lay intellectuals towards the end of the 19th century. In this context, the book's focus was predominantly religious, as demonstrated by the collection of cult books belonging to the Greek-Catholic Parish of Mireşul Mare in Maramureş. Our aim is to highlight the unique bibliophilic value and the people's perceptions of books that propagate the Holy Word through physical study.

Pe drumul spre Divinitate

Materialul de față privește îndeosebi publicațiile religioase și rolul pe care l-au avut în dezvoltarea poporului român rural din Transilvania, în perioada celei de-a doua jumătăți de secol XIX și până în 1914, oprindu-ne aici deoarece piața cărții și interesul lecturii devin, pe fondul războiului, și mai firave. Deși abordăm lucrări de sinteză din aria cărții – culturii - religiei, ne bazăm pe analiza de conținut a documentelor, de tipul carte religioasă, tipărite care au circulat în locurile și timpurile numite, unele circulând și azi.

Privire la tabloul bibliotecii rurale

Anterior tipăririi și distribuirii în bibliotecile sătești, unele scrieri literare au fost cunoscute, transmise pe cale orală în versiuni diferite, fiecare versiune purtând amprenta etnică și istorică. Comunitățile ajustează lingvistic și epic, asistând diacronic la o adaptare/flexibilizare a literaturii populare. Alte scrieri sunt aduse în comunitățile rurale odată cu prima apariție editorială, adaptate nivelului de scriere și cultură ale sătenilor. Făcând uz de cercetările anterioare ale istoricilor și literaților se ajunge la concluzia că nu se poate vorbi independent de o „cultură savantă, una orășenească sau una rurală, fiind mai nimerit a defini o *politropie culturală* în care relevantă rămâne participarea la actul cultural dinspre diverse zone sociale”.²

Constatăm că există, în difuzarea cărților secolului al XIX-lea, multe opere literare transpuse în forma lingvistică potrivită maselor țărănești, având mențiunea grupului țintă în titlu: *pentru țărani, pentru săteni*. Aducem exemplul cărților:³ dr. Anastasiu Fetu, *Manual de medicină practică populară*, Iași, 1873; Simeon Stoica, *Dietetica populară cu cons. la modul de conviețuire a țăranului român* (ilustr.), Brașov, Tipografia A. Mureșanu, 1898; Pavelu Vasiciu, *Catehismul sănătății (Igiena, Dietetica) întocmit pentru poporul românesc și școlile elementare*; Ioane M. Moldoveanu, *Istoria / Geografia Ardealului pentru școlile populare*, Blaj, 1866; Ioan Popescu, *Carte de cetire*, Tipografia Arhidieceșană, 1879; Ioan Popescu, *Carte de lectură și învățetură pentru școlile populare*, Sibiu, Tipografia S. Filtsch și Tipografia Seminarului Arhidieceșan, 1875, 1876; comediile populare ale lui Iosif Vulcan: *Mâța cu clopot și Gărgăunii dragostei*; Georgie Radu Melidonu, *Istoria națională pentru popor sau Neamul Sapa, Casa și Mintea Românilor, prin toate timpurile și locurile*, București, 1876 ș.a.

Cu valoare incontestabilă în istoria generală a cărții, cărțile religioase fie cele din Sfântul Altar sau strană, folosite la oficierea slujbelor, fie cele de rugăciuni sau cu tematică biblică, destinate poporului, sunt lecturile cele mai frecvente. Nutrind un adevărat cult

² Doru Radosav, *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII - XIX)*, Oradea: Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995, p. 93.

³ Extrase din Revista „Transilvania, organ al ASTREI”.

pentru Maica Domnului, putem găsi în aproximativ fiecare locuință: *Paraclisul, Minunile, Legendele, Viața și faptele Maicii Domnului*. Din publicațiile religioase foarte întâlnite mai fac parte *Psaltirea* – tipărită deja de zeci de ori, *Ceaslovul*, publicată la Chișinău (1862 și 1867), Sibiu (1854 și 1859)⁴, *Biblia / Cartea Cărților*. Pentru rugăciunile zilnice ale mirenilor a fost utilă apariția din anul 1899 și distribuirea în mediile inclusiv rurale a *Cărții de rugăciuni a mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu*. Aceasta a fost donată de către autor și Muzeului Etnografic din Sibiu.⁵ Întrucât educația și cultura au originea în instituțiile bisericești, anumite publicații au îndeplinit rol multiplu, fiind esențiale atât în biserică, cât și în școală. Dintre acestea amintim doar: *Cazania lui Varlaam, Bucoavna, Octoihul*.

Cărările cărții

Filoanele prin care cartea ajungea să fie lecturată în sate și cătune au fost: bibliotecile populare (mai des ale Asociației Transilvănene pentru Literatura și Cultura Poporului Român - ASTRA decât cele inițiate de stat), bibliotecile parohiale și transmiterea cărților pe cale orală (rugăciuni, legende, povești, poezii) rostite în cadrul intim al familiei, la lecturile publice din biserici sau la prelegerile sătești. Literatura teologică pentru omul simplu a reprezentat manifestarea secundară a creștinismului, credința fiind, în esență, transmisă din generație în generație și asumată ca mod de viață fără a utiliza dogmele scrise. În relația omului cu Dumnezeu a dominat credința necercetată, apoi survenind (eventual) cunoașterea teologică. Ansamblul credinței asumate și simțite de către poporul simplu poate fi disociată în cea a regulilor scrise bazate pe cărțile tipărite (credința spusă, rostită) și cea a cunoașterii dobândite prin educație familială și moștenire (știută, simțită). În același cadru, la fel: rugăciunea este una a cuvântului (cărților citite, învățării) și una a emoțiilor (a cunoașterii Divinității prin sentimente). În această „doime” predomină cea de-a doua dimensiune: „omul nostru cel dinlăuntru [care] se înnoiește zi de zi” care nu ține cont de cuvinte sau momente anumite ci de suflet, determinată de apropierea interioară de cele sfinte.⁶

Tipărirea cărților religioase românești de proveniență ortodoxă a fost facilitată de către mitropolitul Andrei Șaguna prin arhiepiscopul de la Sibiu, deschisă la insistențele guvernatorului Transilvaniei, pentru ca lumea să procure cărți mai ușor și mai ieftin decât din Budapesta sau Carlovitz. „Tipografia diecezană” a tipărit cărți religioase dar și abecedare, cărți de drept canonic, etică ș.a.⁷ Alături de mitropolit, personalități precum Nicolae Cristea au sprijinit luminarea poporului publicând permanent în „Telegraful

⁴ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români: o perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Cluj-Napoca: Dacia, 1997, p. 21.

⁵ Dr. Iosif Șt. Șuluțiu, dr. Ilie Beu, *Proces verbal din 20 iulie 1899. Ședința ordinară a comitetului central al Asociațiunii*, în Revista „Transilvania”, nr. 9, an 1899 (XXX), p. 90.

⁶ *Sbornicul*, volumul 1, Editura Episcopiei Alba Iuliei, 1993, pp. 13-14.

⁷ Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1970, p. 50.

român” articole dedicate atât preoților cât și poporului, contribuind la bunăstarea națiunii române. Între rânduiala și cărțile de cult ortodoxe și greco-catolice diferența este mică, utilizându-se adesea aceleași ediții. Centrul deosebit al tipăriturilor românești de proveniență catolică și locul de geneză a primelor cărți românești a fost Blajul. Toate cărțile care fac obiectul studiului de caz din acest material sunt tipărite la Blaj, prin Tiparul Seminarului Arhiepiscopesc (al Seminarului Teologic Greco-Catolic).

Studiu de caz. Descriere de conținut – analiză de sens

Una dintre determinările cele mai puternice în donarea cărților la biserica comunității a fost bucuria sau recunoștința. Din relatările părintelui Vlad Merciu, preotul paroh actual, familia care a donat majoritatea cărților a făcut-o din mulțumire pentru reușite, la întoarcerea emoționantă din America în jurul anilor `20 și au fost, de-a lungul timpurilor, utilizate continuu. Altele au fost achiziționate cu titlul de donație în jurul anului 1900, o parte de către o văduvă pioasă din comunitate, altele de către diverși credincioși cu dorința de a se folosi la păstoria membrilor propriei localități, ca act de slavă, adorație a Domnului.

Prin folosirea în cadrul oficiilor slujbelor religioase, cărțile de cult ale parohiei mențin în contemporaneitate memoria poporului și, mai ales, credința străbună. Portal al Cuvântului Sfânt, cărțile mărturisesc prin viața lor (o carte trăiește atâta timp cât este citită) imortalitatea poporului, bogăția conținutului lingvistic și mai ales credința. Prin proveniență și însemnări aduc mărturie, relevă particularități ale comunităților în care au existat.

Evangelia

Tipărită la Blaj în anul 1900 (cu mențiunea pe pagina de titlu: „Blasiu 1900. dela santa unire 200”), așa cum scrie cu litere artistice, cartea din care se transmite în fiecare duminică Lumina –, *„Sfânta și Dumnediasca Evanghelie a Domnului și Dumnedieului nostru Isusu Christosu: revediuță după originalulu grecescu și acum antaia oara tipărită cu litere străbune in dilele preainaltiatului imperatu alu Austriei si rege apostolicu alu Ungariei Franciscu Iosifu I cu binecuvântarea preasfințitului nostru Ahiepiscopul și Mitropolitulu de Alba Iulia și Făgărașiu dr. Victor Mihalyi de Apsia”* (foto 1, foto 2) reprezintă prima tipărire cu litere latine a Evangheliei. Are pagina de titlu încojurată de icoane reprezentându-L pe Mântuitorul ținând în mâini o carte în partea de sus, centrat. În partea de jos, în relief, este sigiliul roșu al episcopiei. Sfinții evangheliști sunt reprezentați în cele patru colțuri ale chenarului (realizat cu grafică foarte îndetaliată), fiecare asociat unui element simbolic, de la stânga sus, astfel: Mateiu – inger, Ioanu – vultur, Luca – cap de vițel, Marcu – un cap de leu (foto 2). Prin simboluri și forma lingvistică, cartea este o mărturie a situației istorico-politice a poporului, fixată în cadrul istoriei mai lungi, a creștinismului.

Evanghelia (foto 1); foto: Anca Maria POP Evanghelia (foto 2); foto: Anca Maria POP

Asemeni majorității cărților donate, are scrise de către preotul paroh, pe pagina de gardă, proveniența și modul de achiziție:

„Această *S. Evanghelie* a cumpărat în seama S. Bisericii gr. Cat. din Mireșul-mare în preț de 6,25 prin vād. Anișca Cârce poporană credincioasă din loc.

Primească-ile Domnedeu jertfa adusă întru mărirea lui și să o scrie în cartea vieții!!
Mireșul-mare la 7 octombrie 1907.

Augustin Mândruțiu, preotul local”.

Alte însemnări au fost făcute de-a lungul timpului de către preoții care au slujit și au folosit această carte, însemnări referitoare la procedurile de oficiere a sfințelor slujbe, de exemplu înscrisul preotului Nicolae Costin care a slujit în această biserică cândva în perioada celei de-a doua jumătăți de secol XX și explică rânduiala slujbelor la anumite sărbători.

Copertele, realizate din piele au nuanțe de vișiniu spre maro, cu excepția Euhologiului din anul 1893 și a unui Strașnic din anul 1929 care sunt negre, purtând amprenta celor peste 100 de ani. Evanghelia este prevăzută cu legături și piciorușe (pe coperta 4) din metal / bronz. Coperta 1 este brodată, având decorate în broderie 2 chenare alcătuite din inimi și flori. Crucea Răstignirii și cele patru colțuri ale primului chenar ilustrând cei 4 evangheliști au fost ferecate la origine cu aur și lucrate în relief. Cantul are brodat titlul, semne florale, detaliu de coroană (sus și jos) și imaginea în sine a cărții. Apostolii Matei, Ioan, Luca și Marcu se regăsesc și pe coperta 4, neaurite, cu numele scris în limba greacă. În centrul acestora (coperta 4) se află reprezentarea Maicii Domnului cu Pruncul și 2 îngerii (n.n. – probabil îngerii vestitori).

Aspectele fizice din interior o păstrează extrem de lizibilă, în întregime. Dimensiunea literelor, de culoare neagră în general, ar fi în jur de 18 la fonturile uzuale contemporane, cu prima literă din aliniate roșie, majusculă, înflorită. Sunt scrise cu roșu titlurile, informațiile la titlu, mențiunile despre zilele când se citește fiecare evanghelie, la Sfânta Liturghie. De exemplu: „joi în săptămâna a VII-a după Paști. De la Ioanu. C. XVI. St. 23.”⁸ Evangheliile „de la” apostol sunt precedate de reprezentarea alb-negru, pe câte o pagină, a 3 din cei 4: Apostolul Matei⁹, Apostolul Luca¹⁰, Apostolul Marcu¹¹. Textul cărții se întinde pe 287 pagini – *Evanghelia* la care se adaugă încă 39 pagini cu diverse date calendaristice. Sunt legate cu ață și, probabil, au fost lipite la origine. Textul este încadrat în chenare negru și roșu, scris pe două coloane. Toate detaliile biblioteconomice care se foloseau la acea vreme sunt trecute corect și în mod evident.

Euhologiile

Euchologiul, „revizuită după originalul grecesc” aflat în anul 1893 la cea de-a doua ediție, iar în anul 1913 la cea de-a treia (aceasta cu titlul *Euhologiu*) este un alt titlu liturgic important din această colecție. (foto 3, foto 3a) Cărțile au pe pagina de titlu ștampila episcopiei (ediția a 2-a are ștampila cu scrisul atât în limba română cât și în limba maghiară), fiind tipărite „cu binecuvântarea Escelentiei sale Preasfântitului Domnu [...] Arhiepiscop și Mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș” Ioanu Vancea de Buteas`a (ediția din anul 1893) și Victor Mihályi de Apșa (ediția din anul 1913).

O altă mențiune de autenticitate și dovadă a vieții și prețurii cărților amintite aflată la aproximativ 3 decenii de când au văzut lumina tiparului și la peste 80 de ani înaintea zilelor noastre: inscripția preotului paroh din anul 1940 și ștampila parohiei: „Pr. V. Câmpeanu, paroh Mireșul-mare 1 septembrie 1944” – pe *Euhologiul* din anul 1893 și aceeași inscripție datând din data de 1 iulie 1940, pe *Evanghelia* tipărită în anul 1900. *Euhologiul* (ediția a 3-a) are scrisă o rugăciune de iertare, de către același preot, pe partea din spate a cărții, ocupând o filă față verso.

Fiind folosite în continuare la oficierea slujbelor, vârsta vrednică, în creștere, a acestor cărți a depășit 120 de ani, aflându-se, în pofida timpului, într-o stare bună. Publicațiile din domeniul religios sunt cele mai longevive: „timpul minim al lecturii și al cărții este între 80-120 ani, iar timpul maxim de lectură până la 130-150 ani”¹². Ținând cont de totalul cărților, din orice arie tematică, „cele mai multe cărți au o vârstă cuprinsă între 10-80 de ani”. Asemeni obiectului acestui studiu, cele mai rezistente în timp sunt cărțile

⁸ *Evanghelia*, Blaj, Tipografia Seminarului Greco-Catolic, 1900, p. 33.

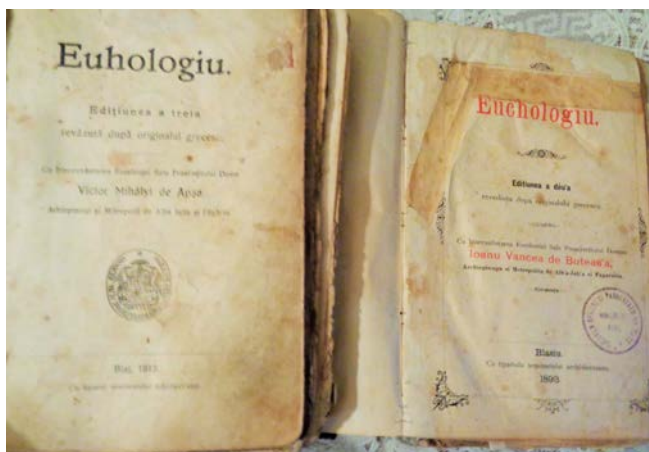
⁹ *Ibidem*, p. 37.

¹⁰ *Ibidem*, p. 97.

¹¹ *Ibidem*, p. 169.

¹² Doru Radosav, *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII - XIX)*, Oradea: Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995, p. 209.

editate la Blaj.¹³ S-a ajuns la aceste cifre studiind însemnările date de pe marginile cărților (din anii cei mai mici și cei mai mari) - mărturii ale lecturii peste timpuri, ale păstrării vii nu doar a textului scris ci și a memoriei colective. În general, cărțile din familie rezistă trei generații dacă sunt conservate acceptabil. Durata lungă a cărților confirmă iubirea față de carte și prețuirea lor, cu atât mai mult cu cât se află în categoria „celor sfinte”.

Euhologii (foto 3); foto: Anca Maria POP

Euhologii (foto 3a); foto: Anca Maria POP

Apostolul

O altă publicație de o valoare bibliofilă deosebită este *Apostolul sau Faptele și Epistolele sf. Apostoli*, apărută cu binecuvântarea mitropolitului dr. Victor Mihályi de Apșa în anul 1911. Pagina de gardă, lângă mențiunea de donație, poartă ștampila parohiei iar pagina titlului ștampila episcopiei de Alba-Iulia și Făgăraș. Coperta 1 este înfrumusețată cu manoperă în relief, având urme aurite: semnul Sfintei Cruci cu flori, chenare îndetaliat compuse din cruci mici încercuite. Icoanele de pe pagina de titlu îi reprezintă pe Mântuitorul (centrat, partea de sus), Sfântul Apostol Paul (dreapta), Sf. Apostol Petru în partea stângă, iar cei patru evangheliști în colțurile paginii, cu reprezentările simbolice amintite și la Sfânta Evanghelie. (foto 4) A fost oferită Bisericii în chiar anul tipăririi, conform însemnării:

„Acest Apostoler la procurat intru mărirea lui Dumnezeu spre folosintia în biserica gr. cat. din Mireșul-mare Ioan Mărincaș a Timofiei și fiul său Văsălica (în prețiu de 23 coroane). Primească-le b. Dumnezeu jertfa adusă și să-i înscrie în cartea vieții!”

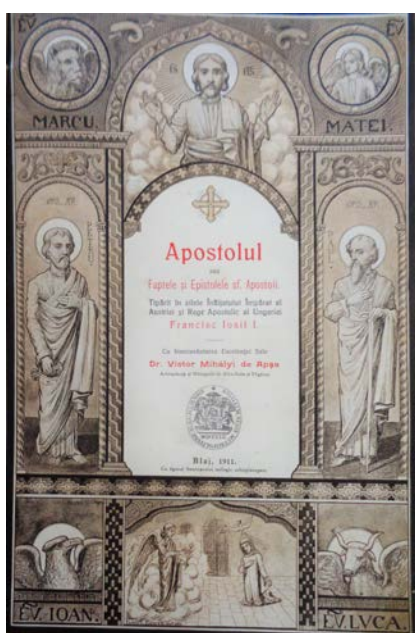
Mireșul-mare la 6 iunie 1911.

Augustin Mândruțiu, preotul gr. cat. al Mireșului-mare ”

Cu toate că istoria celor două biserici românești din Transilvania nu a fost întotdeauna armonioasă, parohiile acestor comunități mențin pacea firească a două entități care aderă la aceleași principii, valori, slujind aceleași ideluri. Conform mărturiei preotului paroh Vlad Adrian Merciu, prin colaborarea foarte bună cu parohia ortodoxă, un fond de carte de cult

¹³ Doru Radosav, *idem*, p. 210.

și-a găsit locul în ambele, mutându-se odată cu trecerea familiei donatorilor acestor cărți de la o biserică la alta, fără urmă de ranchiună. Parte din cărțile amintite au fost donate Bisericii Greco-Catolice în primii ani ai secolului XX, iar odată cu utopia desființării cultului greco-catolic (decretul cu nr. 358 din 2 decembrie 1948), familia a frecventat Biserica Ortodoxă, iar la repunerea bisericii în legalitate, urmașii donatorilor s-au mutat și au restituit aceste cărți Bisericii Greco-Catolice, cu binecuvântarea preotului ortodox. În alte situații, precum a familiei domnului Razmoș Vasile, fiul lui Razmoș Ioan din anul 1929, donatori ai *Stașnicului*, atunci în funcția de făt al bisericii¹⁴, în timpul oprimării a păstrat cărțile acasă și, la repunerea în drepturi a cultului greco-catolic le-a readus bisericii, de pe poziția de diacon.

Apostolul (foto 4); foto: Anca Maria POP

Mineiele

Antologion sau Mineiul, carele cuprinde în sine slujbele dumnezeștilor sărbători, ale Născătoarei de Dumnezeu și ale sfinților preste an după rânduiala Bisericii Răsăritului de legea grecească ce îmbogățește această colecție a fost tipărit în anii 1910 (tomul I) și 1913 (tomul II cu III). (foto 5) Asemeni altor cărți publicate în perioada imperială are mențiunea timpului istoric înaintea binecuvântării arhiepiscopului: „sub domnirea Înălțatului Împărat al Austriei și Rege Apostolic al Ungariei Francisc Iosif I”. Cartea păstrează înscrisul donației plină de recunoștință față de Dumnezeu, de acum 109 ani, alături de ștampila și semnătura parohiei păstorită de către preotul paroh Augustin Mândruțiu: „Acest «Mineu» în două tomuri s-a procurat cu prețiu de 110 cor. Din colecta

¹⁴ Cf mențiunii de donație, pagina de gardă, informație recuperată în anul 2002, pe pagina de gardă: *Stașnic*, Blaj: Tipografia Seminarului, 1929.

Românilor noștri duși la lucru în America prin stăruința lui Andriș Sălăgian poporan din «Mireșul-mare».

An. Domnului 1914 24/V”

Începe cu slujbele lunii septembrie (prima lună a anului din punct de vedere bisericesc datorită nașterii Maicii Domnului), primul volum având 485 pagini iar al doilea cu al treilea (aferent lunilor ianuarie – august și rânduiala sfinților) paginat separat dar tipărite în coligat - 653 pagini și încă 64 pentru cel de-al 3-lea). Fiecare lună debutează cu un desen reprezentativ ce cuprinde scene biblice și elemente din natură, iar finalul majorității lunilor este marcat cu o ilustrare mai mică. Așa se face că, la început, unele luni au un miel ce poartă steagul Sfintei Cruci la 1 septembrie, altele mâna Mântuitorului la 1 octombrie, Capul Mântuitorului încoronat la 1 noiembrie - înconjurat cu fructe, flori¹⁵ iar după rugăciunile aferente ultimelor zile din lună găsim imagini precum cea a Răstignirii sau a Maicii Domnului înconjurat de detalii florale.¹⁶

Copertele au capsate legături din piele care prind corpul foilor în capete metalice. Scrisul este negru iar titlurile și prima literă din aliniate sunt roșii.

Prețul 6,25 de coroane? pentru procurarea Evangheliei din anul 1907 este echivalentul în a ... ziare Comparativ, Mineiele, cu doar 7 ani mai târziu au costat 110 coroane, situație care indică o creștere semnificativă a prețului cărții în primii ani ai secolului XX. Între ele se află costul Apostolului de 23 coroane în anul 1911.

Mineie (foto 5);
foto: Anca Maria POP

Importanța clericilor pentru salvarea identității românești prin domeniul livresc

În această situație particulară, sperăm nu foarte rară, regăsim colaborarea de la nivel central a celor două biserici, când aveau la același țel - al păstrării credinței și unității de neam, apreciind, în fața acestui scop, ca inutilă orice eventuală disensiune. Ne permitem să

¹⁵ *Mineiul*, Blaj, tom 1, 1910, pp. 1, 111, 185.

¹⁶ *Mineiul*, Blaj, tom 2, 1913, pp., 227, 369.

facem analogie cu mijlocul secolului XIX - o situație culturală conflictuală, un teren în care intelectualitatea celor două biserici de limbă română conduc, prin episcopii lor, demersuri de recuperare a terenului național-cultural-confesional, pe scena etnică variată a Transilvaniei. Îi amintim pe episcopii ortodocși Vasile Moga (d. în anul 1845), urmat de Andrei Șaguna și episcopii uniți Ioan Lemeni și Alexandru Sterca Șuluțiu care, în speranța că românii din Transilvania vor obține dreptul ca propria limbă să aibă statutul unei limbi naționale și alte drepturi egale cu ale sașilor, secuilor, maghiarilor, au adresat petiții dietei (adesea fără răspuns), au tipărit cărți, au insistat pentru păstrarea școlilor religioase (singurele unități de învățământ cu predare în limba română). Beneficiul pentru mediul rural venea tocmai din faptul că nu s-a făcut încă separarea laicului de ecleziastic în educație și astfel, cele două biserici românești au coordonat școlile elementare și uneori inclusiv școlile pentru formarea cadrelor didactice. Încă din secolul precedent, bisericile românești au militat pentru aceleași idei, întrucât „în teologia greco-catolică, cu foarte mici modificări de ordin dogmatic, în secolul al XVIII-lea se poate vorbi de o unitate teologică și doctrinară cu ortodocșii”.¹⁷ Realitatea politică determină consolidarea legăturii dintre instituția bisericii și societatea transilvăneană românească din primele decenii ale secolului XIX, luând direcții separatiste de abia după mijlocul veacului, în urma influenței intelectualității laice, atunci în curs de constituire, pătură care aducea anumite obiecții, conform unor direcții „noi” din răsărit.¹⁸

Biserica și școala au fost nevoite să colaboreze sau să coexiste ca redute ale culturii române, în general. Episcopii români au insistat pentru utilizarea limbii române în instituțiile de stat. Alexandru Sterca Șuluțiu, din Șimleul Silvaniei, a instruit clericii și laicii să adreseze petițiile în limba română și să insiste pe păstrarea dreptului de a colabora cu mediul funcționăresc în limba lor.¹⁹ Susținând școlarizarea în propria limbă, istoricul George Barițiu susține, din cauza intelectualității laice reduse că, prin cei aproximativ 2500 clerici români în Transilvania se poate efectua învățarea primară din școlile bisericesti, preoții reușind să îndeplinească și rolul de institutori. În acest mod se evita pe cât posibil înscrierea elevilor români în școlile romano-catolice, luterane sau calvine (deci în limba maghiară sau germană).²⁰

Scriitorul și preotul greco-catolic Ion Agârbiceanu amintește, legat de circulația cărților, influența preotului care, alături de dascălul satului, au fost promotorii importanți și îndeaproape ai culturii și luminării intelectuale rurale în: *Preotul și familia preoțească: rostul lor etnic în satul românesc*, apărută la Sibiu, în anul 1942.

O contribuție culturală, istorică, nu doar religioasă, aparține autorului Vasile Cosma prin monografiile locale *Cinci sate din Ardeal* (referindu-se la localitățile pe care le-a

¹⁷ Doru Radosav, *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII - XIX)*, Oradea: Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995, p. 209.

¹⁸ Keith Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, pp. 30-36.

¹⁹ Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1970, p. 25.

²⁰ Keith Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, p. 48.

păstorit, ca și preot greco-catolic - Topa Mică, Berind, Sâncraiu Almașului, Cornești, Mihăești). După cum spunea Ion Agârbiceanu în prefața acesteia: „în scopul cunoașterii cât mai amănunțite a țării și a neamului, monografiile comunelor și regiunilor sunt de cea mai mare însemnătate”²¹.

Creștinism limitrof

Parțial datorită însușirii normelor creștine pe cale orală, consolidării credinței creștine mai mult prin transmiterea din generație în generație a rugăciunilor, credințelor și tradițiilor, a modului de a fi creștin, comunitatea rurală a fost caracterizată de o anumită credibilitate, naivitate și deschidere înspre mistic. Devotamentul față de dogmele creștinismului a coexistat alături de practicile necreștine: eresuri, blesteme, vrăji, legări, dezlegări, sărbători de origine incertă - creștină sau păgână. La Sibiu, prin Tipografia librăriei lui W. Krafft, în anul 1878 a apărut chiar și o *Carte pentru dezlegat farmece*. Dansul dintre rugă și blestem atât de cinic acceptat în colectivul poporului nostru reiese și din mențiunile pe care le regăsim în anumite cărți de cult. Scrierile bogomilice și legendele cu temă creștină care fac parte din biblioteca orală a poporului facilitează vulnerabilitatea, afectarea unui creștinism „curat”.²² Scurtul text al donației poate cuprinde și blesteme asupra eventualilor hoți. „Acest sfânt Penticostariu s-au cumpărat sfintei biserici (din) Săceni cu bani 40 fl. v.v. zic patruzeci (...) în bani și cine va vrea să o fure, să fie afurisit de 300 și 18 sfinți părinți de la Nicheea. Și s-au cumpărat de la vânzătorul de cărți... Bucureanu din Sălișu de jos, 1835, iulie, 26”. Acest blestem a fost scris pe o carte religioasă, editată în localitatea Blaj în anul 1808, exemplarul provenind de la Traian Vuia (D.J.C.V. Timiș, neinventariat).²³

În cadrul dimensiunii rurale, emoția creștinismului, asemeni emoției colectivului rural dintotdeauna, se remarcă prin intensitate, concentrare, forță. Cu aceeași determinare, sătenii cântă adorația celor sfinte, precum și apostrofează, aduc injurii, asemeni versurilor: „Și în furtun și viscol, ca și-n tăcerea sfântă, / Se-aude voce lumii că blestemă și cântă.”²⁴

Concluzii

Încercând să pătrundem sensurile pe care cartea religioasă le-a avut pentru țăranul român, putem vorbi despre un element uneori fizic alteori auzit și neatins, scris de mână,

²¹ Vasile Cosma, *Cinci sate din Ardeal*, [Cluj]: Tipografia Națională, 1933, p. 7.

²² Anca-Maria Pop, *Asumarea credinței divine* în „Frontiere și contacte. Fenomene locale, regionale și globale”, vol. II – Studii culturale, coord. Simona Lazăr, Mihaela Bărbieru, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 2022, p. 247.

²³ cf. I. B. Mureșianu, *Cartea veche...*, p. 271, apud Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat: 1700-1830*, Reșița: Banatica, 1996, p. 89.

²⁴ Tudor Arghezi, „Psalmistul” în *Poezia românească după 1945*, antologie de Ion Pop, Chișinău: Știința, 2022, vol. 1, p. 71.

tipărit sau spus, întotdeauna deosebit de prețios. Neavând conturate noțiunea de bibliofilie, poporul și-a însușit-o ca element de autoritate, asimilând cartea cu sursa unor adevăruri incontestabile și ale celor mai elegante sentimente față de cele sfinte.

Esențialitatea cărților din această arie este proporțională cu cea a religiei ca și disciplină școlară, pentru care Mihai Eminescu a militat în cariera sa de revizor școlar, apreciind că astfel se oferă copiilor, din școală, un model pentru viață – modelul lui Iisus.²⁵

În procesul lecturii, cartea citită, rostită ori ascultată, analizată, gândită și aplicată devine morală de viață. În complexitatea și variația ei, inima creștină a săteanului secolului al XIX-lea este „găzduită” doar parțial de carte și dogmă, dar acest parțial îi conferă valoare scriptică. Cartea religioasă este percepută de către popor ca și: exprimare a Divinității, facilitator al dialogului între om și Dumnezeu, manifestare a sentimentelor (de adorație, pietate, recunoștință, pocăință). Omul, indiferent de culoarea politică, contextul economic, a găsit în carte, în general, o punte spre evoluție, un răgaz, o nișă spre lumină, o sursă de informare iar în cartea religioasă țaranul a văzut un *drum* mai avizat, mai validat, spre Divinitate.

BIBLIOGRAFIE

Cărți:

****Apostolul sau Faptele și Epistolele sf. Apostoli*, Blaj, Tipografia Seminarului Greco-Catolic, 1911.

****Euchologiu*, Blaj, Tipografia Seminarului Greco-Catolic, 1893.

****Euchologiul*, Blaj, Tipografia Seminarului Greco-Catolic, 1913.

****Evangelia*, Blaj, Tipografia Seminarului Greco-Catolic, 1900.

****Minei, tom I și II*, Blaj, Tipografia Seminarului Greco-Catolic, 1910 și 1913.

****Poezia românească după 1945*, vol. 1, antologie de Ion Pop, Chișinău: Știința, 2022.

****Sbornicul*, vol. 1, Editura Episcopiei Alba Iuliei, 1993.

****Strașnic*, Blaj: Tipografia Seminarului, 1929.

²⁵ Ion Buzași, *Învățătorii în literatura română*, Cluj-Napoca: Editura Ecou, 2020, pp. 122-123.

Ion Buzași, *Învățătorii în literatura română*, Cluj-Napoca: Editura Ecou, 2020.

Vasile Cosma, *Cinci sate din Ardeal*, [Cluj]: Tipografia Națională, 1933.

Keith Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972.

Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1970.

Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat: 1700-1830*, Reșița: Banatica, 1996.

Doru Radosav, *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII - XIX)*, Oradea: Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995.

Doru Radosav, *Sentimentul religios la români: o perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Cluj-Napoca: Dacia, 1997.

Periodice:

Dr. Iosif Șt. Șuluțiu, dr. Ilie Beu, *Proces verbal din 20 iulie 1899. Ședința ordinară a comitetului central al Asociațiunii*, în Revista „Transilvania”, nr. 9, an 1899 (XXX).

Anca-Maria Pop, *Asumarea credinței divine în „Frontiere și contacte. Fenomene locale, regionale și globale”*, vol. II – Studii culturale, coord. Simona Lazăr, Mihaela Bărbieru, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 2022.